

НОВИЙ ЗАВІТ. НОВИЙ ПЕРЕКЛАД З ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ МОВИ
 Ю. Л. ПОПЧЕНКА. GLOBAL BIBLE SOCIETY, 2020. 355 с.; ISBN
 9781566322041 (ТВЕРДА ОБКЛ.); 130.00 UAH.

Поява кількох нових перекладів Біблії українською мовою в останні три десятиліття є добрим знаком розвитку національного біблійного дискурсу. Хоча Синодальний переклад Святого Письма російською все ще вживається на теренах України не тільки в православному, а й у протестантському середовищі, українськомовні версії Біблії набувають все більшого поширення. Безумовно, переклади І. Хоменка, П. Куліша та І. Огієнка зіграли важливу роль у формуванні українського біблійного дискурсу, але сучасним читачем вони сприймаються не так легко, оскільки їхня мова рясніє архаїзмами й діалектизмами, а структури речень іноді важкі для сприймання. Також залишається недостатньо дослідженою застосована в них перекладацька методологія та принципи текстологічної роботи.

Поява нових перекладів Біблії українською мовою потребує наукової оцінки, перш за все філологічної. Деякі з них вже набули поширення, деякі ж функціонують в обмежених читачьких колах. Дуже часто межі функціонування і ступінь популярності визначаються легкістю сприймання тексту або конфесійною приналежністю автора, тоді як реальні переваги або недоліки перекладу залишаються на другому плані. Тому для об'єктивної оцінки нових перекладів Біблії українською мовою необхідний науковий, перш за все, філологічний підхід. Тож пропоную спільноті українських перекладачів, філологів та богословів розпочати рецензування нових перекладів Святого Письма.

Розпочинаю процес рецензування з перекладу Нового Завіту українською мовою Юрія Попченка, що випадково потрапив мені до рук кілька років тому, коли автор видавав його окремими книжечками для попередньої презентації читачькій аудиторії. Перше, що мені впало в око, — це легкість сприймання тексту, або те, що мовою філології називається добре організованою *когезією* (тобто, зв'язністю) тексту. Та все ж хотілося більш уважно вчитатися в текст, перевірити, наскільки послідовно й адекватно новий переклад відтворює грецький текст-основу. Тож, у цій короткій рецензії викладаю свої міркування щодо того, у чому власне полягає новизна цього перекладу, які його сильні сторони і які зауваження та побажання можна було б висловити.

Отже, почну з того, що варто відзначити як незаперечні переваги і новаторство. По-перше, цей переклад виконано методологічно послідовно: перекладач чітко окреслив свій підхід до текстологічного та лінгвістичного аспекту роботи і неухильно слідує розроблений методиці. Саме такої послідовності й кропіткої роботи з різними варіантами грецького тексту Нового Завіту і пошуку адекватних відповідників давньогрецьких лексем у сучасній літературній українській мові не вистачає деяким попереднім перекладам (утім, це окрема тема). По-друге, не

можна залишити поза увагою прагнення автора постійно підтримувати контакт із потенційною читацькою аудиторією, із живими носіями мови, що є дуже важливим з огляду на соціальну адаптацію перекладу. По-третє, заслуговує на відзнаку і намагання перекладача ретельно попрацювати над проблемами *когезії* (зв'язності) тексту, яка значною мірою пов'язана з адаптацією давньогрецького синтаксису до норм української мови, або, простіше кажучи, прагнення зробити перекладений текст «читабельним», таким, що легко сприймається.

Звичайно, згадані вище переваги не означають відсутності проблем у новому перекладі, втім про все поговоримо послідовно, почавши з кращого.

Отже, текстологічний аспект. Найбільша проблема перекладача тут – обрати варіант грецького тексту, який би ліг в основу майбутнього перекладу. Тільки в уяві пересічного читача існує такий собі «оригінал» грецькою мовою, з якого робляться усі можливі переклади. Насправді ж Новий Завіт грецькою мовою дійшов до нас у кількох текстуальних традиціях, тому існують деякі розбіжності в рукописах. У церковному середовищі ще здавна найбільш поширеним став тип тексту, який у наукових колах назвали *візантійським*. На основі цього типу тексту, що став найбільш популярним у церковному середовищі, 1516 року відомий гуманіст Еразм Ротердамський підготував перше друковане видання грецького Нового Завіту, що пізніше отримало назву *Textus Receptus*. Видання Еразма було покладене в основу пізніших, удосконалених друкованих видань візантійського тексту.

Ю. Попченко обирає саме цей стандартизований текст грецького Нового Завіту як основу для свого перекладу. У цілому такий вибір можна вважати доцільним не тільки з огляду на те, що в основі *Textus Receptus* лежала дуже давня форма стандартизованого тексту, а й тому, що саме візантійська традиція тексту (у пізніших опрацюваннях) лежить в основі більшості так званих «традиційних» перекладів у різних християнських конфесіях. На основі цього тексту були створені ранні протестантські переклади Нового Завіту національними мовами народів Європи – німецького перекладу Мартіна Лютера (1522), англійських перекладів Вільяма Тиндейла (1526) та Короля Джеймса (1611), іспанської версії Рейна-Валера (1602), чеського Яна Благослава (1564) та інші.

Отже, використання *Textus Receptus* як тексту-основи для нового українського перекладу є цілком виправданим, а ретельна робота перекладача стає очевидною при уважному читанні тексту. Проте виникає інше питання: як бути з узгодженням із наявними українськими перекладами Біблії, що були зроблені на основі критичних видань інших грецьких текстів? У зв'язку з цим хотілося б висловити одне побажання: оскільки деякі попередні переклади українською мовою були зроблені не з *Textus Receptus*, варто було б у посиланнях подати пояснення до тих місць, де є найбільш помітні розбіжності.

Наприклад, щодо добре відомої *Сомма Johanneum* (1 Ів. 5:7). У будь-якому випадку у читача виникне питання, чому в перекладі Ю. Попченка та І. Огієнка є слова «Бо троє свідчать на небі: Отець, Слово і Святий Дух, – і ці троє – одне», у перекладі І. Хоменка їх немає, а у версії Р. Турконяка вони взяті в квадратні дужки? Так, питання розбіжностей у тексті-основі є болісним для читача, що не знає тонкощів біблійної текстології і може бути неприємно здивованим такими варіаці-

ями, тому все ж краще пояснити в примітках причини таких явищ. Це побажання на майбутні видання перекладу.

Як вже було згадано, однією з важливих переваг перекладу Ю. Попченка є ретельно розроблена методологія передачі лексики. Вважаємо вдалим підбір українських відповідників для грецьких лексем зі складними семантичними конотаціями, що пов'язані з культовою (храмовою) термінологією, прикладом якого є послідовна передача грецького терміну *ἱλαστήριον* на позначення кришки ковчегу Заповіту в Септуагінті (відповідник євр. *כַּפֶּרֶת* в Лев. 16:13 та ін.). Оскільки це грецьке слово містить сему *помилування, милості [до винного]*, в перекладі Ю. Попченка воно послідовно передається як «жертва умилоствлення» в Рим. 3:25 та «кришка умилоствлення» в Євр. 9:5 (в розповіді про сакральні предмети Храму). Варто зауважити, що переклади Огієнка, Хоменка і Турконяка подають також цілком прийнятний варіант «жертва примирення» в Рим. 3:25, але досить вільно перекладають *ἱλαστήριον* в Євр. 9:5 як «престол благодаті» (Огієнко і Турконяк) та «віко» (Хоменко).

Утім, трапляються деякі нюанси, що викликають питання. Так у перекладі Лук. 6:1 читаємо: «Якось у друго-першу суботу Ісус проходив через ниви». Йдучи за візантійським типом тексту, Ю. Попченко перекладає наявний тут вираз *δευτεροπρώτῃ* шляхом калькування, тобто дослівного перекладу: «у друго-першу [суботу]», що навряд чи зрозуміло читачеві. Так, цей вираз викликав чимало дискусій щодо його значення (одна з поширених версій: перша субота після другого дня Пасхи, спираючись на Лев. 23:11), і остаточної думки щодо нього немає. У перекладах європейськими мовами, що спираються на візантійський тип тексту, цей вираз передано переважно методом калькування (наприклад, *Vulgata: in sabbato secundoprmo*; *King James Version: on the second sabbath after the first*; *Luther und Elberfeld: am zweite-ersten Sabbat*), утім це не додає ясності щодо його значення.

Який вихід можна було б запропонувати в цьому випадку? Принаймні, можна подати коротке роз'яснення у посиланнях, що може означати цей вираз, або ще й додати, що в інших давніх рукописах написано просто «в суботу» (так у перекладах, що базуються на олександрійському типі тексту, де написано просто *ἐν σαββάτῳ* «в суботу»).

Принагідно варто відзначити ще одну перевагу перекладу Ю. Попченка – наявність невеликих пояснень незрозумілих або рідковживаних слів, які наведено у виносках. Ці пояснення короткі, вони не обтяжують текст, але є дуже корисними для читача.

Заслугує на увагу й методологія перекладу в галузі синтаксису й когезії тексту. Речення структуровані відповідно до особливостей дискурсу, жанру та стилю. Розповідні тексти Євангелій та Дій Апостолів мають відповідну будову речень, що поєднуються у зв'язний текст структурними, лексичними та дійктивними (використання займенників для зв'язності тексту) засобами, завдяки чому його легко читати. Емфатичні конструкції грецького тексту-джерела збережено і добре адаптовано до норм української мови. Те ж саме можна сказати й про епістолярний та апокаліптичний дискурси (Послання Апостольські та Книга Об'явлення): перекладач та його команда дуже чутливо відтворюють

особливості тексту, не вдаючись ні до сліпого калькування, ані до невиправданого парафразування.

Як приклад вдалої передачі складних синтаксичних конструкцій грецького тексту можна навести переклад 2 Петра 1:3-7, де присутня складна гіпотактична синтаксична конструкція, у якій підрядна частина ускладнена супідрядними реченнями, а головна – додатковими еліптичними реченнями. У перекладі Ю. Попченка основне підрядне речення, що передує головному, починається так: «Оскільки Його божественна сила дарувала нам все необхідне для життя й благочестя через пізнання Того, Хто покликав нас славою і чеснотою...». Вживання сполучника «оскільки» є вдалим рішенням, оскільки вводить підрядне речення причини і є маркером, що увиразнює підґрунтя для основної тези (у грецькому тексті вжито сполучник ὅς «як», «оскільки»). Перехід від комплексу підрядних речень до головного увиразнено сполучниковим зворотом «то саме тому...» (гр. καὶ αὐτὸ τοῦτο δὲ), що створює вербально та інтонаційно розпізнавану межу між синтаксичною *темою* і *ремою*.

Тож увесь уривок звучить так, що логічна структура не губиться за великою кількістю додаткових речень: «Оскільки Його божественна сила дарувала нам все необхідне для життя й благочестя через пізнання Того, Хто покликав нас славою і чеснотою, через які даровані нам величезні й дорогоцінні обітниця, щоб ви через них стали учасниками божественної природи, утікши від розтління похиттю в світі, **то саме тому**, доклавши все старання, **проявіть у своїй вірі** чесноту, у чесноті – знання, у знанні – стриманість, у стриманості – терпіння, у терпінні – благочестя, у благочесті – братолюбство, у братолюбстві – любов».

Варто зауважити, що в перекладі Р. Турконяка ця складна гіпотактична конструкція (тобто така, де є підпорядкування другорядної частини головній) перебудована на паратактичну (де тези зіставляються без підпорядкування): замість одного складнопідрядного періоду тут з'являються три окремі речення, сполучені засобами текстової когезії (подібний підхід знаходимо в перекладах І. Огієнка, англійських версіях New International Version, New American Standard Bible). Такий підхід теж можна вважати вдалим рішенням, оскільки він полегшує сприйняття складного речення і відтворює саму логіку синтаксичної структури. Проте з іншого боку, така зміна синтаксису дещо ослаблює цілісність сприймання уривку, адже гіпотактичний тип синтаксичної структури забезпечує вищу ступінь зв'язності основних елементів.

У перекладі Ю. Попченка зроблено вдалу, на наш погляд, спробу зберегти оригінальну синтаксичну структуру, максимально увиразнивши за допомогою лексичних маркерів та сполучних елементів основні логічні акценти. Подібний підхід до перекладу цього уривку можна зустріти в перекладі П. Куліша, в англійських версіях Darby Bible Translation, New King James Version та німецьких перекладах Лютера [оновлена 1912 року], Ельберфельда [Elberfeld, 1905] і Шлахтера [оновлена версія Schlachter, 1951]).

Як ще один приклад зв'язності тексту можна навести невеликий уривок Матв. 1:18. Порівняймо початок розповіді про народження Ісуса в перекладі Ю. Попченка та І. Огієнка. Попченко: «Народження ж Ісуса Христа було так. Після

заручення Його матері Марії з Йосипом, перш ніж вони зійшлися, виявилось, що вона має в утробі від Святого Духа».

Перше речення є звичним для розповідного дискурсу, тому сприймається як початок розповіді легко. Друге складне речення починається з обставинної конструкції та підрядного речення, що вводять попередню інформацію до основного повідомлення. При цьому перекладач не калькує давньогрецький синтаксис, а адаптує його до норм синтаксису українського. Він заміняє дієприкметниковий зворот із пасивним дієприкметником $\mu\eta\sigma\tau\epsilon\upsilon\theta\epsilon\iota\sigma\eta\varsigma$ («бувши зарученою») на обставинну конструкцію («після заручення...»), а інфінітивну конструкцію $\pi\rho\iota\nu\ \eta\ \sigma\upsilon\nu\epsilon\lambda\theta\epsilon\iota\nu\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\varsigma$ («перш ніж зійтись їм») – на підрядне речення з особовою формою дієслова («перш ніж вони зійшлися»), що допомагає легкому сприйняттю ланцюга подій у звичній для читача формі викладу подій. Після цього основне повідомлення сприймається без труднощів, як частина одного цілого ланцюга подій: «виявилось, що вона має в утробі від Святого Духа».

Порівняймо з перекладом І. Огієнка: «Народження ж Ісуса Христа сталося так. Коли Його матір Марію заручено з Йосипом, то перш, ніж зійшлися вони, виявилось, що вона має в утробі від Духа Святого». Перше, що кидається у вічі, – це вираз «народження сталося», що навряд чи відповідає нормам сучасної української мови (до речі, в грецькому тексті – $\eta\nu$ «було»). Обтяжує читання і збереження в перекладі пасиву «заручено», а також поява ускладненої конструкції з інверсованим порядком слів «то перш, ніж зійшлися вони» (зауважимо, що завдяки прямому порядку слів у Попченка цей вираз читати легше: «перш ніж вони зійшлися»).

Це лише невелика ілюстрація того, як старанно працював перекладач над синтаксичною зв'язністю тексту в наративних частинах Нового Завіту.

Також хотілося б висловити ще кілька міркувань щодо деяких лексичних тонкощів, які, на наш погляд, варто було б покращити. Зауважимо, що мова не йде про лексичні невідповідності, а про побажання стилістичного плану.

Перше зауваження стосується вживання дієслова «народив» щодо чоловіка: «Авраам народив Ісаака...» (Матв. 1:2-16). У цьому випадку краще було б, на наш погляд, вжити «породив» як дієслово, що позначає каузативну дію: «породжувати», тобто ставати причиною чийогось народження, – роль чоловіка, тоді як «народжувати» означає давати комусь народження – роль жінки. Якщо «породив» звучить застаріло, можна було б вжити аналітичну конструкцію на кшталт «став батьком», що з точки зору теорії перекладу є цілком прийнятним (теорія граматичних зсувів Дж. Кетфорда).

У грецькому тексті, до речі, вжито різні дієслова: чоловік «породив» $\epsilon\gamma\epsilon\nu\eta\sigma\epsilon\nu$ (аор. інд. від $\gamma\epsilon\nu\nu\acute{\alpha}\omicron$ «народжувати») сина, а жінка «народить» $\tau\acute{\epsilon}\xi\epsilon\tau\alpha\iota$ (майбутній інд. від $\tau\acute{\iota}\kappa\tau\omega$ теж «народжувати») та «народила» $\epsilon\tau\epsilon\kappa\epsilon$ (аор. інд. від $\tau\acute{\iota}\kappa\tau\omega$) у Мат. 1:21, 25. Також дієслово $\tau\acute{\iota}\kappa\tau\omega$ вжито стосовно народження Марією Ісуса в Лук. 2:6, 7. Ця різниця чітко простежується і в Септуагінті (див. Бут. 4:17-26; 5:1-32), де в родоводах чоловіча роль у появі нового життя передається як $\epsilon\gamma\epsilon\nu\eta\sigma\epsilon\nu$, а жіноча – як $\epsilon\tau\epsilon\kappa\epsilon$, що є послідовним перекладом двох форм давньоєврейського дієслова לָדַד [yālad]: каузативної форми הִלִּידַד [hōlīd] «породив», «спричинив народження» (у претеритній формі לָדַדַּד) та дієслова простої породи לָדַד

[yaləḏā] «народила» (претерітна форма יָלְדָה). Зберігається ця різниця між «породженням» життя чоловіком та «народженням» людини жінкою і в інших давніх і сучасних перекладах: Вульгати (дієслова genuit < genō та pariet < pāreō відповідно), сирійській Пешитті (дієслова ܩܘܕܡܐ та ܩܘܕܡܐ), в англійських версіях (KJV, NIV, NAS) та німецьких перекладах Лютера, Шлахтера та Цюріхській Біблії. Варто відзначити, що переклади І. Огієнка та Р. Турконяка вживають саме дієслово «породив», а І. Хоменко – аналітичну конструкцію «був батьком».

Підкреслимо, що це побажання стосується швидше стилістики і зовсім не означає некоректний вибір слова Ю. Попченком, оскільки слово «народив» також може бути вжите щодо чоловіка, а «породила» стосовно жінки в українській мові. До того ж, незважаючи на переважне вживання дієслова γεννάω щодо чоловіків, а τίκτω стосовно жінок, зустрічається їх чергування (γεννάω щодо жінок, а τίκτω щодо чоловіків, як в Лук. 1:13, 57; 23:29; Ін. 16:21). Проте, зважаючи на розрізнення двох дієслів у тексті мовою оригіналу й на основні тенденції в їх вживанні, варто було б відтворити цю різницю і в перекладі. До того ж, саме слово «породжувати» більш часто вживається в каузативному сенсі за межами значення *народження дитини матір'ю* (породжувати кризу... явище... та ін.).

Інше побажання стосується передачі деяких імен, зокрема імені «Іоан». Ю. Попченко чомусь залишає збережену через церковнослов'янський переклад грецьку форму імені апостола «Іоан» (Ἰωάννης), що містить невластивий українській мові збіг трьох голосних на початку слова (недаремно ж це ім'я в народному вжитку перетворилося на «Іван»). Варто зауважити, що майже в усіх сучасних перекладах Біблії європейськими мовами форма цього імені була адаптована до фонетичних реалій мови перекладу і набула «народного» звучання: John (англ.), Johannes (нім.), Jean (фр.), Jan (пол.) та ін. На наш погляд, зберігати розрізнення українського «Івана» та грецької форми імені апостола (оригінальне ім'я єврейське – [Yōhānān]) не виправдано. Тим більше, що сам Ю. Попченко чудово адаптує інші біблійні імена – Петро, Хома, Павло, Тимофій. Чому ж тоді виняток зроблено для «Іоана»?

Підсумовуючи огляд перекладу Нового Завіту Ю. Попченка, хочемо відзначити належний академічний рівень перекладацької методології, чудове знання мови оригіналу, ретельну роботу над лексикою, синтаксисом і когезією тексту, а найголовніше – переклад легко читати й розуміти. Тож бажаємо автору та його помічникам Божого благословення і натхненної роботи над перекладом Старого Заповіту.

*Доктор філологічних наук, Цолін Д. В.
Національний університет «Острозька академія»
Університет Мартина Лютера, Галле-Виттенберг (ФРН)*

*Надійшла до редакції / Received 14.04.2021
Прийнята до публікації / Accepted 20.04.2021*